

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра вікової та педагогічної психології

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВК 26 Психологія праці

(шифр і назва навчальної дисципліни)

спеціальність

053 Психологія

(шифр і назва спеціальності)

овітньо-професійна програма

Практична психологія

(назва спеціалізації)

освітній ступінь

бакалавр

(бакалавр/магістр)

інститут, факультет,

Психолого-природничий

(назва інституту, факультету,)

2019 – 2020 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни *BK26 «Психологія праці»* для здобувачів освітнього ступеня *бакалавр* галузі знань *05 Соціальні та поведінкові науки* спеціальності *053 Психологія* за освітньо-професійною програмою *Практична психологія*.

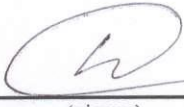
Мова навчання: українська

Розробник: **Одолінський В.Г. викладач**

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри вікової та педагогічної психології *

Протокол від « 27 » серпня 2019 року № 7

Завідувач кафедри
вікової та педагогічної психології

(підпис) (проф. Павелків Р.В.)
(прізвище та ініціали)

Робочу програму схвалено навчально-методичною комісією факультету за спеціальністю 053 Психологія

Протокол від « 17 » вересня 2019 року № 6

Голова навчально-методичної комісії

(підпис) (Сяська І.О.)
(прізвище та ініціали)

© Одолінський В.Г., 2019

© РДГУ, 2019

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3,0	Галузь знань <u>05 Соціальні та поведінкові науки</u> (шифр і назва)	Вибіркова	
Модулів – 2	Спеціальність: <u>053 Психологія</u>	Рік підготовки	
Змістових модулів – 3		2-й	2-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 135		3-й	3-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 6	Освітній ступінь: <u>бакалавр</u>	Лекції	
		16 год.	10 год.
		Практичні, семінарські	
		12 год.	6 год.
		Лабораторні	
		8 год.	- год.
		Самостійна робота	
		90 год.	119 год.
		Індивідуальні завдання:	
Вид контролю:			
залік	залік.		
Передумови для вивчення дисципліни: загальна психологія, психофізіологія, психодіагностика			

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Курс “Психологія праці” є однією з фахових дисциплін для базової підготовки студентів вищого навчального закладу за спеціальністю “Психологія”.

Мета курсу спрямована на формування у студентів понять і уявлень про спеціальні і професійні функції, завдання, засоби і цілі психолога, який займається вивченням, діагностикою, формуванням, корекцією і регуляцією поведінки і діяльності людини як суб'єкта праці, а **також питання** реконструкції існуючих і проектування нових видів професійних діяльностей.

Поряд з забезпеченням знаннями, метою курсу є формування у студентів професійного відношення до людини і вміння застосовувати в конкретних ситуаціях не тільки ці знання, які беруться із інших областей психологічної науки, так і із інших наукових дисциплін (соціології, фізіології, медицини, технології і ін.).

Завдання викладання курсу:

- дати психологічну характеристику праці як одного з основних видів діяльності людини;
- розкрити мотиви людини, що спонукають її до трудової діяльності;
- описати сучасний стан психологічних досліджень в галузі психології праці.
- навчити застосовувати теоретичні знання до розв'язання практичних проблем виробництва, профосвіти, соціально-професійного самовизначення молоді;
- навчити здійснювати практичне професіографування з метою раціоналізації праці, профдобору, профорієнтації та профнавчання;
- сформувати вміння проведення емпіричних досліджень з метою вивчення міграції робочих кадрів, динаміки працездатності, виробничого травматизму;
- навчити здійснювати розробки-рекомендації по удосконаленню і підвищенню ефективності роботи працівників як в індивідуальній, так і спільній діяльності.

Предмет курсу: система наукових положень про психологічний бік специфічного виду діяльності – праці.

Міжпредметні зв'язки. Курс читається у першому та другому триместрах в поєднанні з іншими дисциплінами психологічного циклу і має прикладне значення. Дисципліна пов'язана із загальною психологією, соціальною психологією, експериментальною психологією, диференційною психологією та психодіагностикою.

3. Очікувані результати навчання

3.1. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у студенти повинні бути сформовані наступні компететності:

загальні:

- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Навички використання технологій найму, підбору і розстановки кадрів.
- Навички розроблення професіограм.
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

4. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Людина і праця

Тема 1. Методологічні і теоретичні основи психології праці.

Психологія праці, як галузь психологічного знання про працю і працюючих. Структура праці. Психологія праці, як галузь психології, яка вивчає умови і розробляє шляхи і методи наукового обґрунтованого вирішення практичних завдань в області функціонування і формування людини, як суб'єкта праці. Суміжні області наукового психологічного і міждисциплінарного знання про людину і професії. Методологічні і теоретичні основи, предмет і завдання психології праці в цілях забезпечення оптимальних взаємозв'язків людини і трудової діяльності.

Психологія праці, як навчальна дисципліна і професія. Коротка характеристика історії становлення і розвитку психології праці, як галузі наукового знання.

Тема 2. Людина і праця.

Поняття "ергатична система", "ергатична функція"(їх еволюція в історії людського суспільства). Трудовий процес та його структура. Об'єкт праці і його основні різновиди (біологічні системи, неживі природні, технічні системи, соціальні і знакові системи, форми художнього відображення дійсності). Предмет праці, як соціальна фіксована система ознак об'єкта праці і як система властивостей і взаємовідношень об'єктів, явищ, процесів якими людина мислено або практично оперує в процесі професійної діяльності. Цілі праці. Об'єктивні задачі і суб'єктивно прийняті цілі праці, їх різновиди. Цілі праці, як суб'єктивні образи бажаного майбутнього. Засоби, знаряддя праці і їх основні різновиди. Речові (ручні, машинно-ручні, механізовані, автоматизовані і автоматичні), зовнішні функціональні засоби праці (виразні засоби поведінки, мови рухів, міміки жестів людини, як суб'єкта праці). Оглядова характеристика основних різновидностей об'єктивних умов праці в різних трудових процесах: фізичному, соціальному і організаційному середовищі. Умови праці (професійне середовище).

Тема 3. Методи психології праці

Емпірико-пізнавальні методи: спостереження як діяльність, як методика і метод, види спостереження: запитальні методи (бесіда, інтерв'ю, анкета), метод вивчення документації, метод експертної оцінки, метод аналізу помилок, метод праці, біографічний метод, алгоритмічний метод, метод узагальнення незалежних характеристик. Методи діагностики різних психологічних, психофізіологічних і особистісних характеристик суб'єкта. Методи аналізу і обробки емпіричних даних: порівняльний аналіз якісних характеристик, методи інтерпретації емпіричних даних (різновиди структурного і генетичного методів).

Можливості обмеження і правила застосування емпірико-пізнавальних методів. Перетворюючі або конструктивні методи психології праці, метод експерименту (імітаційні ігри, тренажери - як метод, який формує професіонала або суб'єкта праці). Консультування як метод збагачення і перетворення знань і уявлень людини про себе, про професії, про співвідношення своїх можливостей і інтересів з відповідною групою або декількома групами професій і як метод корекції індивідуальної і соціально-психологічної поведінки людини як суб'єкта праці. Метод рекоперукції - метод перетворення робочого простору, органів управління режиму праці і відпочинку, темпу роботи. Планування, нормування і контроль праці трудового колективу. Процедура організації перетворюючих і конструктивних методів в психології праці і правила їх застосування.

Тема 4. Психологічне професіографування.

Психологічне професіографування - основа пізнання світу професій, його класифікації і диференціації з позиції психологічної науки. Поняття: "професія", "трудовий пост", "спеціальність". Суб'єктно-об'єктні взаємозв'язки в професійній діяльності. Професіографія, як засіб психологічного вивчення професії і професійної діяльності людини в цілях її формування діагностики, корекції, регуляції, оптимізації і гуманізації. Принципи і методи психологічної професіографії. Програми і схеми професіографування, способи фіксації професіографічного матеріалу (табличні, описові, графічні, алгоритмічні). Професіограма професії і її структура.

Змістовий модуль 2. Психологія професійної діяльності

Тема 5. Психологічне вивчення людини як суб'єкта професійної діяльності

Людина і її професійна доля (образ життя, професійний життєвий шлях, світогляд, психологічні регулятори його активності). Цілі і методи вивчення структури суб'єкта професійної діяльності як єдність мотиваційних, когнітивних, операторних і емоційно-вольових складових (знання, усвідомлення, особистісний смисл, уміння, навички, професійна самосвідомість, функціональний стан). Критерії і методи діагностики рівня їх

сформованості. Психічні регулятори професійної праці людини ("образ об'єкта", "образ суб'єкта", "образ суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних відношень"). Методи, їх вивчення і способи формування. Концепція інтегрального дослідження індивідуальності (В.С.Мерлін). Індивідуальний стиль діяльності як системно-утворююча функція інтегральної індивідуальності. Феноменологія індивідуальних стилів. Індивідуальний стиль діяльності як засіб професійної адаптації людини. Діагностика рівня професійної готовності людини. Методи і правила їх застосування.

Тема 6. Психологічні питання підготовки кадрів.

Психологічні основи виховання і професійного навчання /формування образу професії, професійної самосвідомості, індивідуального стилю діяльності, професійних знань, умінь, навичок/. Розробка програми навчання. Підбір методів професійної підготовки. Виділення критеріїв і вибір методів оцінки і ефективності. Види і форми професійного навчання. Дилема стандартизації і індивідуалізації професійного навчання.

Тема 7. Психологічні питання адаптації і стабілізації робочих кадрів.

Види адаптації, які обумовлюють процес адаптації (зовнішні - об'єктні, внутрішні - суб'єктні). Критерії і методи оцінки адаптації робочих кадрів. Висунення кадрового резерву. Психологічна і соціально-психологічна реабілітація хворих інвалідів як засіб компенсації різних порушень фізичного і психічного здоров'я людини і як засіб поновлення ресурсів країни. Умови підбору професій і можливості компенсаторного пристосування людини до вимог професії.

Тема 8. Психологічні аспекти підвищення професійної працездатності.

Фактори (зовнішні і внутрішні), які обумовлюють працездатність людини. Працездатність як показник змін функціонального стану людини в процесі діяльності. Критерії оцінки працездатності. Закономірності змін працездатності в процесі праці. Методи діагностики функціонального стану і засоби зниження професійної втоми і підвищення професійної працездатності (режим праці і відпочинку, чергування операцій, нормування праці і інше). Психологічні методи корекції і профілактики несприятливих функціональних станів.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1 Людина і праця												
Тема 1. Методологічні і теоретичні основи психології праці.	12	2	2	-	-	8	12	2	-	-	-	10
Тема 2. Людина і праця.	12	2	2	2	-	6	12	2	-	-	-	10
Тема 3. Методи психології праці	12	2	2	-	-	8	12	2	-	-	-	10

Тема 4. <i>Психологічне професіографування.</i>	12	2	2	2	-	6	12	2	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 1	24	4	4	2	-	14	24	4	-	-	-	20
Змістовий модуль 2. Психологія професійної діяльності												
Тема 5. <i>Психологічне вивчення людини як суб'єкта професійної діяльності</i>	12	2	2	-	-	8	13	2	-	-	-	11
Тема 6. <i>Психологічні питання підготовки кадрів.</i>	11	2	-	2	-	7	12	-	2	-	-	10
Тема 7. <i>Психологічні питання адаптації і стабілізації робочих кадрів.</i>	13	2	2	2	-	7	12	2	-	-	-	10
Тема 8. <i>Психологічні аспекти підвищення професійної працездатності.</i>	10	2	-	2	-	6	12	2	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 2	66	12	6	8	-	40	73	6	6	-	-	61
Усього годин	135	24	14	16	-	81	135	10	6	-	-	119

6. Теми семінарських занять

Не передбачено навчальним планом

7. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Історія психології праці	2
2	Трудовий пост, робочк місце, професія	2
3	Умови професійної діяльності і ефективність праці	2
4	Професійна придатність і професіоналізм	2
5	Професійне самовизначення і професійна кар'єра	2
6	Підбір, розстановка і навчання персоналу	2
	Разом	12

8. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Дослідження предмету психології праці	2
2	Дослідження професійно-важливих якостей (ПВЯ)	2
3	Вирішення виробничих конфліктів	2
4	Оптимізація стану працездатності	2
	Разом	8

9. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Розвиток технологій професійної діяльності	6
2	Можливості самореалізації в професії	6
3	Технології ресурсозбереження	6
4	Моделі людини, організації, суспільства	6
5	Самоменеджмент життя	6
6	Технології ефективного найму	6
	Разом	36

10. Індивідуальні завдання.

Не передбачено навчальним планом

11. Засоби діагностики результатів навчання:

- залік;
- реферати;
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- завдання на лабораторному обладнанні;
- інші види.

12. Критерії оцінювання результатів навчання.

Загальні критерії оцінювання

I рівень – початковий. Відповідь здобувача вищої освіти при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення.

II рівень – середній. Здобувач вищої освіти відтворює основний навчальний матеріал, здатний виконувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

III рівень – достатній. Здобувач вищої освіти знає істотні ознаки понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), уміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь повна, правильна,

логічна, обґрунтована, хоча їй і бракує власних суджень. Студент здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності.

IV рівень – високий. Знання здобувача вищої освіти є глибокими, міцними, узагальненими, системними; він вміє застосовувати знання творчо, його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію.

Рівні навчальних досягнень студентів	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
I. Початковий	1-34 F Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	Здобувач вищої освіти фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу; має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення; виявляє здатність елементарно викласти думку; може усно відтворити кілька термінів, явищ без зв'язку між ними; може обрати правильний варіант відповіді (на рівні "так - ні"); може самостійно знайти відповідь у тексті підручника; виконує 20 % від загальної кількості тестів.
	35-59 FX незадовільно з можливістю повторного складання	Здобувач вищої освіти відтворює менш як половину навчального матеріалу; за допомогою викладача виконує елементарні завдання, наводить приклади; може дати відповідь з кількох простих речень; здатен усно відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з джерелами, не має сформованих умінь та навичок; виконує 30 % від загальної кількості тестів.
II. Середній	60-63 (E) задовільно	Здобувач вищої освіти має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, повторити за зразком певну операцію, дію; описує явища, процеси без пояснень причин, з допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабо орієнтується в поняттях; має фрагментарні навички в роботі з підручником; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі; здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу, виконує 45 % від загальної кількості тестів.

	64-73 (D) задовільно	Здобувач вищої освіти знає більш як половину навчального матеріалу; розуміє основний навчальний матеріал; здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, відтворити його з помилками та неточностями; має стійкі навички роботи з текстом підручника; може самостійно оволодіти більшою частиною заданого матеріалу, формулює поняття, наводить приклади, знає основні дати; орієнтується в хронології; підтверджує висловлене судження одним-двома аргументами; здатен використовувати під час відповіді допоміжні наочні матеріали; відповіді непослідовні та нелогічні; виконує від 55 до 65% від загальної кількості тестів.
Ш. Достатній	74-81 (C) добре	Знання здобувача вищої освіти є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях. Правильно і логічно відтворює навчальний матеріал; розуміє основні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; здатен проаналізувати відповіді іншого студента; з допомогою викладача скласти план реферату, може опрацьовувати матеріал самостійно, уміє підготувати реферат та захищати його найважливіші положення; правильно використовує термінологію; складає прості таблиці та схеми; виконує від 75 % до 80 % від загальної кількості тестів.
	82-89 (B) добре	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить поняття; здатен самостійно опрацювати навчальний матеріал, але потребує консультацій з викладачем; виконує прості творчі завдання; виконує 85 % від загальної кількості тестів.
IV. Високий	90-100 (A) відмінно	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї, користується широким арсеналом засобів доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ, самостійно виконує науково-дослідницьку роботу; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої обдарування і нахили. Самостійно виконує від 95% до 100% від загальної кількості тестів.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	відмінно	зараховано
82-89	добре	
74-81		
64-73	задовільно	
60-63		
33-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота								Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2						40	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8		
7	7	7	7	8	8	8	8		

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

14. Методичне забезпечення

- Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.
- Конспект лекцій на паперових та електронних носіях.
- Роздавальний матеріал до практичних занять.

15. Рекомендована література

Базова

- Баклицький І. О. Психологія праці. — К.: Знання, 2008. — 655с.
- Балл Г. О., Бастун М. В. та ін. Психологія праці та професійної підготовки особистості. — Хмельницький: Універ, 2001. — 330 с.
- Калініна Т. О., Кожанова Є. П. Фізіологія і психологія праці. — Х.: ХНЕУ, 2005. — 268 с.
- Карпенко Г. В. Психологія праці та вибір професії. — Суми: Університетська книга, 2008. — 168с.
- Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. — К.: КНЕУ, 2003. — 367 с.
- Траверсе Т. М. Психологія праці. — К., 2004. — 116 с.
- Активизация* человеческого фактора и эффективность труда. — К.: Наук. думка, 1990.

8. *Ананьев Б. Г.* Избранные психологические труды. — М., 1980. — Т.
9. *Бондарев В. П.* Выбор профессии. — М.: Педагогика, 1989.
10. *Борисова Е. М., Логинова Г. П.* Индивидуальность и профессия. — М.: Знание, 1991.
11. *Вершинина Т. Н.* Взаимосвязь текучести и производственной адаптации рабочих. — Новосибирск: Наука, 1986.
12. *Грищенко К. К., Панюков В. С.* Социально-психологические основы труда и управления / Под ред. Р. А. Ануфриевой. — К.: Наук. думка, 1974.
13. *Гильбух Ю. З., Верещак Е. П.* Психология трудового воспитания школьников. — К.: Рад. шк., 1987.
14. *Гуревич К. М.* Профессиональная пригодность и свойства нервной системы. — М., 1970.
15. *Душков Б. А.* Индустриально-педагогическая психология (труд, организация, управления). — М.: Просвещение, 1981.
16. *Климов Е. А.* Как выбрать профессию. — 2-е изд. — М.: Просвещение, 1990.
17. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.
18. *Котелова Ю. В.* Очерки по психологии труда: Учеб. пособие / Под ред. Е. М. Ивановой. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986.
19. *Кулагин Б. В.* Основы профессиональной психодиагностики. — М., 1984.
20. *Лукашевич Н. П., Сингаевская И. В., Бондарчук Е. И.* Психология труда: Учеб.-метод. пособие / Под ред. Н. П. Лукашевича. — К.: МАУП, 1997.
21. *Лукашевич Н. П.* Социология труда. — К.: МАУП, 1994.
22. *Михайлов И. В.* Проблемы профессиональной зрелости в трудах Д. В. Сьюпера // *Вопр. психологии.* — 1975. — № 5.
23. *Основы производственной психологии и педагогики* / Под ред. Д. О. Сметанина. — К.: Вища шк., 1982.
24. *Общая психология* / Под ред. А. В. Петровского и др. — М.: Просвещение, 1988.
25. *Петков А.* Личност и психична адаптация. — София: Наука и искусство, 1987.
26. *Платонов К. К.* Вопросы психологии труда. — 2-е изд. — М., 1970.

Допоміжна

1. *Психологический словарь* / Под ред. В. В. Давыдова и др. — М.: Педагогика, 1998.
2. *Сероштан Н. А., Алфкин М. П., Кулиш С. А. и др.* Социология труда: Учеб. пособие для экон. спец. вузов. — Харьков: Основа, 1990.
3. *Сафин В. Н., Ников Г. П.* Психологические аспекты самоопределения личности // *Психол. журн.* — 1984. — № 4. — С. 65–74.
4. *Сколько Вам лет? Линии жизни глазами психолога* / Под ред. А. А. Кроника. — М., 1993.
5. *Синяевский В. В.* Психолого-педагогические основы профессиональной адаптации учащихся профтехучилищ. — К.: Рад. шк., 1985.
6. *Толстых А. В.* Возрасты жизни. — М., 1988.
7. *Шпак Л. Л.* Становление рабочего: адаптация и воспитание рабочих кадров. — М.: Профиздат, 1987.
8. *Шавир А. А.* Психология профессионального самоопределения. — М.: Педагогика, 1981. — 96 с.
9. *Щёкин Г. В.* Профорентация в строительстве. — М.: Стройиздат, 1990.